

Jan Pajor

Chiny w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych w latach 1911–1918

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Chiny
w polityce zagranicznej
Stanów Zjednoczonych
w latach 1911–1918

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Jan Pajor

Chiny
w polityce zagranicznej
Stanów Zjednoczonych
w latach 1911–1918

Jan Pajor – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii
90-219 Łódź, ul. A. Kamińskiego 27a

RECENZENT

Jakub Polit

REDAKTOR INICJUJĄCY

Iwona Gos

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Tomasz Baudysz

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/m.j.h1nkle

© Copyright by Jan Pajor, Łódź 2019

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2019

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.08552.18.0.M

Ark. wyd. 23,0; ark. druk. 21,5

ISBN 978-83-8142-086-0

e-ISBN 978-83-8142-087-7

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Rozdział I	
Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Chin na przełomie XIX i XX wieku.....	17
Rozdział II	
Chińska polityka rządu Williama H. Tafta w latach 1911–1913.....	45
1. Stany Zjednoczone wobec rewolucji <i>Xinhai</i>	45
2. Stany Zjednoczone a pożyczka reorganizacyjna i kwestia uznania Republiki Chińskiej.....	79
Rozdział III	
Chińska polityka administracji Thomasa Woodrowa Wilsona do wybuchu I wojny światowej (marzec 1913 roku – sierpień 1914 roku).....	109
1. Wycofanie się USA z konsorcjum mocarstw.....	115
2. Uznanie przez Stany Zjednoczone Republiki Chińskiej.....	124
3. Waszyngton wobec „drugiej rewolucji” w Chinach i wzrostu dążeń autorytarnych Yuan Shikaia.....	129
4. Nominacja Paula Reinscha na posła w Chinach (15 sierpnia 1913 roku) ..	150
5. Nieudane próby zwiększenia amerykańskiej aktywności w Chinach (listopad 1913 roku – sierpień 1914 roku).....	158
Rozdział IV	
Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Chin w pierwszych latach Wielkiej Wojny (1914–1916).....	173
1. Stany Zjednoczone wobec wybuchu wojny na Dalekim Wschodzie i zajęcia przez Japonię Jiaozhou.....	174
2. Reakcja USA na japońskie 21 żądań.....	186
3. Waszyngton wobec amerykańskich inwestycji w Chinach (1914–1915) ..	216
4. Waszyngton wobec ruchu na rzecz restauracji cesarstwa i „trzeciej rewolucji” w Chinach (połowa 1915 roku – czerwiec 1916 roku).....	221

Spis treści

Rozdział V

Polityka USA wobec Chin od śmierci Yuan Shikaia do zakończenia I wojny światowej (1916–1918).....	241
1. Amerykańska ocena wewnętrznej i międzynarodowej sytuacji Chin (czerwiec 1916 roku – początek roku 1917)	241
2. Fiasko amerykańskiego programu inwestycyjnego w Chinach.....	251
3. Stanowisko Waszyngtonu w kwestii przystąpienia Chin do I wojny światowej.....	263
4. Polityka Stanów Zjednoczonych wobec chińskiego sojusznika	279
Zakończenie	307
Bibliografia	313
Załączniki	327
Indeks osób	335
Spis ilustracji	339

WSTĘP

Centrum świata przeniosło się [...] do Chin. Ktokolwiek rozumie to potężne imperium, [...] posiada klucz do polityki światowej na następne pięć wieków¹.

John Hay, sekretarz stanu USA, 1899 rok

Sądzę, że prawdopodobnie nic tak bardzo nie wpłynie na przyszły rozwój świata jak to, co wydarzy się na [Dalekim – J.P.] Wschodzie, a powinno się to zdarzyć, tak daleko, jak sięgają nasze wpływy, pod przewodnictwem najlepszym z możliwych².

Thomas Woodrow Wilson, prezydent elekt USA, styczeń 1913 roku

Uważam, że wielkie przedstawienie przyszłości zostanie rozegrane w krajach Orientu. Jest wiele punktów stycznych między [Stanami Zjednoczonymi – J.P.] a nową Republiką Chińską. Sądzę, że obecny okres ma olbrzymie znaczenie dla naszego kraju – to właśnie teraz przemysł amerykański musi zdobyć kontrolę nad ogromnymi i niewykorzystanymi zasobami Orientu³.

Paul Reinsch, amerykański poseł w Chinach, sierpień 1913 roku

Powyższe wypowiedzi wskazują, jak istotną rolę na przełomie XIX i XX wieku przypisywali Chinom amerykańscy politycy i dyplomaci oraz za jak ważną uważali politykę wobec tego państwa. Chociaż wiele współczesnych im osób uznałoby takie przewidywania za niedorzeczne, gdyż Chiny znajdowały się w tym czasie bardziej na skraju przepaści niż u progu rozkwitu, to obecnie, ponad sto lat później, można stwierdzić, że opinie te nie były pozbawione sensu. Znajomość dziejów Chin i polityki, jaką prowadziły wobec nich mocarstwa, zwłaszcza wyrosłe później na największą potęgę Stany Zjednoczone, może zatem pomóc zrozumieć przemiany zachodzące we współczesnym świecie.

---

¹ J. Bailey, *Great Power Strategy in Asia: Empire, Culture and Trade, 1905–2005*, London 2007, s. 22.

² *Wilson to Eliot, January 20, 1913*, [w:] *The Papers of Woodrow Wilson* (dalej: PWW), (opr.) A.S. Link, t. 27, Princeton 1978, s. 65.

³ P.J. Scanlan, *No Longer a Treaty Port: Paul S. Reinsch and China 1913–1919*, nieopublikowany doktorat, University of Wisconsin, Madison 1973, s. 17.

W niniejszej książce starałem się zaprezentować stanowisko USA wobec Chin oraz miejsce Pekinu w amerykańskiej polityce zagranicznej w latach 1911–1918. Dążyłem do naświetlenia założeń chińskiej polityki Waszyngtonu, sposobów jej realizacji, rezultatów i przemian, jakim podlegała w okresie wyznaczonym przez ramy czasowe. W centrum mojego zainteresowania znajdował się amerykański punkt widzenia, pominąłem zaś kwestie, które były ważne dla Pekinu (jak sprawa chińskich imigrantów w Stanach Zjednoczonych), ale nie wpłynęły znacząco na postawę i działania Waszyngtonu.

Z tak zarysowanej tematyki wyłonił się szereg bardziej szczegółowych pytań badawczych. Pierwsze z nich dotyczyły reakcji rządu amerykańskiego na wydarzenia rozgrywające się w Chinach. W 1911 roku wybuchła tam rewolucja *Xinhai*, która doprowadziła do upadku panującej dynastii, jak i samego Cesarstwa. Przez kolejnych kilkanaście lat sytuacja w tym kraju zmieniała się wielokrotnie, nierzadko w zawrotnym tempie. Zmuszało to inne państwa do ustosunkowania się do zachodzących przemian, często także do podjęcia konkretnych działań. Moim zamiarem było określenie, w jaki sposób i w jakim zakresie Stany Zjednoczone angażowały się w wydarzenia w Chinach. Jak zareagowały na rewolucję *Xinhai* i późniejszą walkę o władzę? Czy zachowały wówczas ścisłą neutralność, czy ingerowały w konflikt, pomagając walczącym? Czy rozważały możliwość interwencji militarnej? Jak postrzegały uczestników walk? Z którym z nich sympatyzowały? Czy dążyły do wzmocnienia, czy dalszego osłabienia Państwa Środka? Jak oceniały jego kolejne transformacje ustrojowe? Czy starały się na nie wpływać?

Druuga grupa pytań odnosiła się do okresu I wojny światowej. Do 1914 roku w Chinach, mających właściwie status półkolonii, krzyżowały się wpływy niemal wszystkich mocarstw europejskich (Wielkiej Brytanii, Francji, Niemiec, Rosji) oraz Japonii. W tym gronie znalazły się też Stany Zjednoczone, które pod koniec XIX wieku weszły na arenę polityki światowej, a jednym z przejawów ich nowej pozycji była aktywna działalność w Państwie Środka. Stopniowo, wraz z narastaniem zagrożenia wojennego na Starym Kontynencie, mocarstwa europejskie zaczęły poświęcać mniej uwagi Dalekiemu Wschodowi, co spowodowało, że wzrosło tam znaczenie Waszyngtonu i Tokio. Rozpoczęcie I wojny światowej pogłębiło jeszcze ten proces. Interesowało mnie zatem, czy Stany Zjednoczone próbowały wykorzystać dogodną okazję do rozszerzania swoich wpływów w Chinach, jaka pojawiła się podczas Wielkiej Wojny. Czy dążyły do uzyskania nowych koncesji, czy raczej utrzymania *status quo ante bellum*?

W tym kontekście istotne wydało mi się też zbadanie stanowiska rządu waszyngtońskiego wobec agresywnych poczynań Tokio w Państwie Środka. Czy jawnie lub nieformalnie aprobował on japońskie plany podporządkowania Chin podczas I wojny światowej? Czy może starał się im przeciwstawić, a jeśli tak, to w jaki sposób i z jakim skutkiem? Czy był gotowy pomóc Chinom, nawet jeżeli doprowadziłoby to do pogorszenia jego stosunków z Japonią?

To ostatnie pytanie stanowiło też część bardziej ogólnego zagadnienia: jak działania Stanów Zjednoczonych w Państwie Środka wpływały na ich relacje z innymi mocarstwami? I *vice versa* – na ile chińska polityka mocarstw przyczyniała się do zmiany ich notowań w Waszyngtonie? Wreszcie: czy nad Potomakiem rozważano pójście na ustępstwa w Chinach, aby odnieść korzyść w innych sprawach międzynarodowych? A może było na odwrót? Znalezienie odpowiedzi na te pytania pozwoliło lepiej określić miejsce Chin w polityce zagranicznej USA.

Wśród zagadnień, które poruszyłem w książce, znalazła się również kwestia koherentności amerykańskiej polityki wobec Chin. Chciałem sprawdzić, czy była ona spójna i konsekwentna, zważywszy, że w omawianym okresie kierowało nią trzech sekretarzy stanu podlegających dwóm prezydentom, którzy wywodzili się ponadto z przeciwnych partii. Staralem się ustalić, czy zmiany gospodarzy w Białym Domu i Departamencie Stanu wpłynęły na pozycję Pekinu w amerykańskiej polityce zagranicznej.

Kolejnym problemem badawczym, na który zwróciłem uwagę, był stopień zaangażowania rządu waszyngtońskiego w Chinach. Na początku kontaktów dwustronnych powstał w USA mit rynku chińskiego, i choć w XIX wieku nie udało się go urzeczywistnić, to Waszyngton prowadził aktywną politykę chińską. Próbowałem więc sprawdzić, czy w latach 1911–1918 jego zaangażowanie w Chinach, podobnie jak we wcześniejszym okresie, było nadal większe niż rzeczywiste interesy gospodarcze amerykańskich obywateli. Jeżeli tak, to czy rząd starał się temu zaradzić, zachęcając ich do większej aktywności?

Obok mitu rynku chińskiego w Stanach Zjednoczonych panowało przekonanie o specjalnej więzi łączącej oba narody. Chciałem przyjrzeć się, na ile poczynania amerykańskiej dyplomacji w omawianym okresie wynikały jedynie z interesu państwowego, a na ile obecna była w nich tradycyjna motywacja – chęć pomocy Chinom i ochrony ich przed zbyt dużym osłabieniem.

Zakres chronologiczny monografii obejmuje lata 1911–1918, jednak w rozdziale wprowadzającym uznałem za zasadne cofnąć się do przełomu XIX i XX wieku, aby przedstawić źródła późniejszych działań Stanów Zjednoczonych. Cezurę początkową właściwych rozważań wyznacza rewolucja *Xinhai*, która w znaczący sposób zmieniła sytuację w Chinach i rzutowała na politykę mocarstw mających swoje interesy w tym państwie. Wydarzeniem zamykającym pracę jest podpisanie rozejmu w Compiègne kończącego Wielką Wojnę, co również miało wpływ na międzynarodowy układ sił w Chinach i amerykańską politykę tamże.

W książce dominują zagadnienia polityczno-dyplomatyczne, chociaż poruszyłem także inne kwestie, zwłaszcza gospodarcze, które akurat w Państwie Środka dość mocno spletały się z polityką i dyplomacją. Kolejna uwaga dotyczy perspektywy przyjętej w pracy. Ze względu na jej tematykę koncentrowałem się na stanowisku i działaniach władz amerykańskich, ale musiałem również uwzględnić osoby i podmioty prywatne, skoro np. administracja Williama Tafta w ramach

„dyplomacji dolarowej” zawiązała swoisty sojusz z Wall Street. Osoby i grupy porządowe, wywodzące się głównie ze środowisk biznesowych lub misjonarskich, pojawiają się w pracy wówczas, gdy mogły mieć wpływ na oficjalną politykę państwa. To samo założenie dotyczy reakcji amerykańskiej opinii publicznej na decyzje rządu w odniesieniu do Chin.

W książce wykorzystałem różne metody badawcze. Ze względu na bogactwo dokumentów bezpośrednio odnoszących się do określonej w temacie problematyki zastosowałem przede wszystkim podejście indukcyjne, polegające na wyprowadzaniu wniosków o charakterze ogólnym z licznych informacji szczegółowych. Gdy jednak materiał źródłowy nie pozwalał w pełni zrekonstruować danego fragmentu przeszłości, posługiwałem się metodami pośrednimi – retrogresywną i progresywną oraz porównawczą. Za pomocą pierwszej starałem się uzupełnić luki faktograficzne, wnioskując na podstawie wcześniejszych lub późniejszych wydarzeń. Metody porównawczej używałem w dwojaki sposób – zestawiałem amerykańską politykę wobec Chin z polityką wobec innych państw, a także analizowałem ją na tle chińskiej polityki pozostałych mocarstw. Wnioski sformułowane na podstawie źródeł i z użyciem różnych metod konfrontowałem następnie z opiniami innych badaczy.

Ustalenia poczynione w książce opierają się w znakomitej większości na źródłach. Znaczną część z nich stanowią archiwalia, do których miałem dostęp podczas kwerendy w Stanach Zjednoczonych. Przebadałem wówczas materiały zgromadzone w National Archives w College Park oraz w Library of Congress w Waszyngtonie. W pierwszej instytucji znajdują się przepastne zbiory Departamentu Stanu dotyczące Chin, podzielone w interesującym mnie okresie na trzy zmikrofilmowane serie: *Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of China, 1910–1929*, *Records of the Department of State Relating to Political Relations Between China and Other States, 1910–1929* oraz *Records of the Department of State Relating to Political Relations Between the United States and China, 1910–1929*. W Bibliotece Kongresu przechowywane są z kolei spuścizny po amerykańskich prezydentach, członkach rządu, czołowych urzędnikach i dyplomatach. W książce wykorzystałem dokumenty z niezwykle zasobnych kolekcji: Williama H. Tafta, Philandera C. Knoxa, Thomasa Woodrowa Wilsona, Williama Jenningsa Bryana i Roberta Lansinga. Sięgnąłem ponadto do udostępnionych w internecie fragmentów kolekcji Willarda Straighta i Roberta Lansinga, których oryginały znajdują się w bibliotekach Cornell University i Princeton University.

Oprócz archiwaliów cennych materiałów źródłowych dostarczyły opublikowane zbiory dokumentów, z których najważniejsze były *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* oraz *The Papers of Woodrow Wilson*⁴.

---

⁴ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1899–1918*, Washington 1901–1930; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1914–1918*,

Wartościowe okazały się też: *The Intimate Papers of Colonel House, Congressional Records, Treaties and Agreements with and Concerning China, 1894–1919* oraz *The Sino-Japanese Negotiations of 1915. Japanese and Chinese Documents and Chinese Official Statement*⁵. Wydana korespondencja dyplomatyczna z innych państw – Wielkiej Brytanii, Francji, Japonii i Chin – miała nie tylko wartość informacyjną, ale także pozwoliła zweryfikować część wiadomości ze źródeł amerykańskich⁶.

Pokaźne uzupełnienie stanowiła literatura memuarystyczna. Warto wymienić tutaj dzieła: Paula Reinscha, Davida F. Houstona, Josephusa Danielsa, Williama Jenningsa Bryana, Roberta Lansinga, Huntingtona Wilsona i Williama Phillipsa⁷. Równie ciekawe i barwne, chociaż mniej istotne z punktu widzenia mojej pracy, były wspomnienia i autobiografie: Theodore'a Roosevelta, Herberta Hoovera, sir Edwarda Greya, cesarza Puyi czy Sun Yat-sena⁸.

Jedynie sporadycznie korzystałem z tytułów prasowych. Nie zdecydowałem się na przeprowadzenie gruntownej kwerendy prasowej ze względu na ogrom materiałów oraz fakt, że dla tematyki pracy miałyby one drugorzędne znaczenie. Z kolei z powodów organizacyjnych nie przebywałem rozsianych po różnych bibliotekach amerykańskich spuścizn po niektórych dyplomatach zaangażowanych w kształtowanie chińskiej polityki USA (m.in. Huntingtona Wilsona, Johna

Supplement: The World War, Washington 1928–1933; Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Lansing Papers, 1914–1920, t. 1–2, Washington 1939–1940; PWW, t. 23–53, Princeton 1977–1986.

⁵ *The Intimate Papers of Colonel House*, (opr.) Ch. Seymour, t. 1–4, Boston–New York 1926–1928; *Congressional Records*, t. 48–56, Washington 1912–1918; *Treaties and Agreements with and Concerning China, 1894–1919*, zebrał i opracował J.V.A. MacMurray, t. 1–2, New York 1921; *The Sino-Japanese Negotiations of 1915. Japanese and Chinese Documents and Chinese Official Statement*, Washington 1921.

⁶ *British Documents on the Origins of the War 1898–1914*, (opr.) G.P. Gooch, H. Temperley, t. 1–11, London 1926–1938; *Documents Diplomatiques Français, 1871–1914*, 2e série: 1901–1911, t. 14, 3e série: 1911–1914, t. 1–11, Paris 1929–1955; M. Kajima, *The Diplomacy of Japan 1894–1922*, t. 2–3, Tokyo 1978–1980; V.K. Wellington Koo's *Foreign Policy. Some Selected Documents*, zebrał W. King, Shanghai 1931.

⁷ P. Reinsch, *An American Diplomat in China*, Garden City 1922; D.F. Houston, *Eight Years with Wilson's Cabinet, 1913 to 1920*, t. 1–2, New York 1926; *The Cabinet Diaries of Josephus Daniels*, (opr.) E.D. Cronon, Lincoln 1963; W.J. Bryan, M.B. Bryan, *The Memoirs of William Jennings Bryan*, Chicago 1925; R. Lansing, *War Memoirs of Robert Lansing, Secretary of State*, Westport 1970; F.M. Huntington Wilson, *Memoirs of an Ex-Diplomat*, Boston 1945; W. Phillips, *Ventures in Diplomacy*, Boston 1953.

⁸ T. Roosevelt, *An Autobiography*, New York 1914; H. Hoover, *The Memoirs of Herbert Hoover*, t. 1: *Years of Adventure, 1874–1920*, New York 1952; E. Grey, *Twenty-five Years 1892–1916*, t. 1–2, New York 1925; Pu Yi, *Byłem ostatnim cesarzem Chin*, przeł. J. Mach, t. 1, Łódź 1988; Yat-sen Sun, *Memoirs of a Chinese Revolutionary: A Programme of National Reconstruction for China*, New York 1970.

V.A. MacMurraya, Paula Reinscha, Edwarda T. Williamsa). Wiele z napisanych przez nich dokumentów znajduje się zresztą w zbiorach National Archives, Library of Congress i w wydanych materiałach. W książce nie wykorzystałem też źródeł chińskich, których nie mogłem użyć z powodu nieznamości języka. Wydaje się jednak, że nie byłyby one kluczowe dla monografii, która nie traktuje o stosunkach dwustronnych, lecz o amerykańskiej postawie wobec Chin.

Ogólna literatura przedmiotu jest bardzo bogata. Wynika to z faktu, że lata 1911–1918 obfitowały w doniosłe wydarzenia, które przykuwały uwagę historyków. W skali światowej były to narastający antagonizm między zwalczającymi się blokami w Europie oraz Wielka Wojna; w perspektywie dalekowschodniej i *stricto* chińskiej – wzrost pozycji Japonii, rewolucja *Xinhai*, dyktatura Yuan Shikaia i początek ery tzw. panów wojny. Pierwsze dekady XX wieku to także przełomowy moment w dziejach Stanów Zjednoczonych i ich dyplomacji. Szczególne miejsce w historiografii nie tylko tego okresu zajmuje Woodrow Wilson – jeden z najważniejszych amerykańskich prezydentów – któremu historycy poświęcili niezliczoną liczbę studiów. Interesowali się również osobami z otoczenia prezydenta, takimi jak: William Jennings Bryan, Edward House i Robert Lansing. Mniejszą, lecz nadal całkiem sporą popularnością cieszyła się postać Williama Tafta i jego współpracowników politycznych. W imponującym dorobku historiograficznym poświęconym obu prezydentom i ich gabinetom wyróżniają się książki: Paola Coletty, Lewisa Goulda, Ralpa Mingera, Davida Burtona, Arthura Linka, Johna Milтона Coopera jr., Raya Stannarda Bakera, Lloyda Ambrosiusa, Johna Mortona Bluma, Kendricka Clementsa, Augusta Heckschera, Harleya Nottera, Michaela Kazina, Daniela Smitha i Godfreya Hodgsona⁹.

---

⁹ P. Coletta, *William Jennings Bryan*, t. 1–3, Lincoln 1964–1969; idem, *The Presidency of William Howard Taft*, Lawrence 1987; L. Gould, *The William Howard Taft Presidency*, Lawrence 2009; R.E. Minger, *William Howard Taft and American Foreign Policy: The Apprenticeship Years, 1900–1908*, Urbana 1975; D.H. Burton, *Taft, Wilson and World Order*, Madison 2003; idem, *William Howard Taft: Confidential Peacemaker*, Philadelphia 2004; A.S. Link, *Wilson: The Road to the White House*, Princeton 1947; idem, *Woodrow Wilson and the Progressive Era, 1910–1917*, New York 1954; idem, *Wilson: The New Freedom*, Princeton 1956; idem, *Wilson the Diplomatist: A Look at His Major Foreign Policies*, Baltimore 1957; idem, *Wilson: The Struggle for Neutrality, 1914–1915*, Princeton 1960; idem, *Wilson: Confusions and Crises, 1915–1916*, Princeton 1964; idem, *Wilson: Campaigns for Progressivism and Peace, 1916–1917*, Princeton 1965; J.M. Cooper jr., *Woodrow Wilson: A Biography*, New York 2011; R.S. Baker, *Woodrow Wilson. Life and Letters*, t. 1–5, Garden City 1927–1935, t. 6–8, New York 1946; L.E. Ambrosius, *Woodrow Wilson and the American Diplomatic Tradition: The Treaty Fight in Perspective*, Cambridge 1987; J.M. Blum, *Woodrow Wilson and the Politics of Morality*, Boston 1956; K.A. Clements, *The Presidency of Woodrow Wilson*, Lawrence 1992; A. Heckscher, *Woodrow Wilson*, New York 1991; H. Notter, *The Origins of the Foreign Policy of Woodrow Wilson*, New York 1965;

Amerykańska polityka wobec Chin również doczekała się wielu rzetelnych i interesujących opracowań naukowych. Wśród pozycji, które omawiają ją w dłuższej perspektywie lub w okresie poprzedzającym główny tok moich rozważań, szczególnie wartościowe były monografie: Michaela H. Hunta, Paula A. Varga, Davida M. Pletcher, Thomasa J. McCormicka, Marilyn Blatt Young, Alfreda Whitney Griswolda i Akiry Iriye'a¹⁰. Z publikacji ujmujących szczególnie wybrany przeze mnie okres najbardziej przydatne okazały się studia: Daniela M. Crane'a i Thomasa A. Breslina, Waltera V. Scholesa i Marie V. Scholes, Charlesa Veviera, Jamesa Reeda, Lloyd'a Gardnera, Tien-yi Li, Roya Watsona Curry'ego i Russella H. Fifielda¹¹. Bardzo pomocne były też opracowania Burtona Beersa, Noela Pugacha, Dimitriego Daniela Laza i Patricka Johna Scanlana, prezentujące amerykańską politykę z punktu widzenia poszczególnych *dramatis personae*¹². Cenne uzupełnienie stanowiły książki autorstwa Petera Lowe'a, Mariusa

---

M. Kazin, *A Godly Hero: The Life of William Jennings Bryan*, New York 2007; D.M. Smith, *Aftermath of War: Bainbridge Colby and Wilsonian Diplomacy, 1920–1921*, Philadelphia 1970; idem, *Robert Lansing and American Neutrality, 1914–1917*, New York 1972; G. Hodgson, *Woodrow Wilson's Right Hand: The Life of Colonel Edward M. House*, New Haven 2006.

¹⁰ M.H. Hunt, *Frontier Defense and the Open Door. Manchuria in Chinese-American Relations 1895–1911*, New Haven 1973; idem, *The Making of a Special Relationship: The United States and China to 1914*, New York 1983; P.A. Varg, *Open Door Diplomats. The Life of W.W. Rockhill*, Urbana 1952; idem, *The Making of a Myth: the United States and China, 1897–1912*, Westport 1980; D.M. Pletcher, *The Diplomacy of Involvement: American Economic Expansion Across the Pacific, 1784–1900*, Columbia 2001; T.J. McCormick, *China Market. America's Quest for Informal Empire, 1893–1901*, Chicago 1970; M.B. Young, *The Rhetoric of Empire: American China Policy, 1895–1901*, Cambridge 1968; A.W. Griswold, *The Far Eastern Policy of the United States*, New York 1938; A. Iriye, *Pacific Estrangement: Japanese and American Expansion, 1897–1911*, Chicago 1994.

¹¹ D.M. Crane, T.A. Breslin, *An Ordinary Relationship: American Opposition to Republican Revolution in China*, Gainesville 1986; W. Scholes, M. Scholes, *The Foreign Policies of the Taft Administration*, Columbia 1970; Ch. Vevier, *The United States and China, 1906–1913: A Study in Finance and Diplomacy*, New York 1968; J. Reed, *The Missionary Mind and American East Asia Policy, 1911–1915*, Cambridge 1983; L.C. Gardner, *Safe for Democracy: The Anglo-American Response to Revolution, 1913–1923*, New York 1984; Tien-yi Li, *Woodrow Wilson's China Policy, 1913–1917*, Kansas City 1952; R.W. Curry, *Woodrow Wilson and Far Eastern Policy, 1913–1921*, New York 1968; R. H. Fifield, *Woodrow Wilson and the Far East. The Diplomacy of the Shantung Question*, Hamden 1965.

¹² B. Beers, *Vain Endeavor. Robert Lansing's Attempts to End the American-Japanese Rivalry*, Durham 1962; N. Pugach, *Paul S. Reinsch: Open Door Diplomat in Action*, Millwood 1979; D.D. Lazo, *An Enduring Encounter: E.T. Williams, China, and the United States*, nieopublikowany doktorat, University of Illinois at Urbana-Champaign, Urbana 1977; P.J. Scanlan, *No Longer a Treaty Port...*

B. Jansena i Madeleine Chi, dotyczące zarówno polityki prowadzonej przez inne mocarstwa w Chinach, jak i przez same Chiny¹³.

Problematyka amerykańskiej polityki wobec Chin na początku XX wieku znalazła niewielkie odzwierciedlenie w piśmiennictwie polskim, aczkolwiek sytuacja pod tym względem powoli się zmienia. W pierwszej kolejności wypada wymienić książki Jakuba Polita, Wojciecha Rojka i Tadeusza Dmochowskiego¹⁴. Prezentują one szczegółowo jednak tylko pewne elementy polityki amerykańskiej, która nie stanowi sedna ich rozważań. Zagadnienia postawy i działań Waszyngtonu wobec Pekinu podejmuje też Longin Pastusiak, lecz jego prace przedstawiające rozległą historię dyplomacji amerykańskiej i sylwetki wszystkich prezydentów są z konieczności jedynie szkicowe¹⁵. Równie ogólny charakter mają syntezy dziejów Chin autorstwa Witolda Rodzińskiego i Jakuba Polita¹⁶. Wiele ciekawych informacji uzupełniających zawierają monografie Krzysztofa Michałka, Andrzeja Mani, Wojciecha Materskiego i Jakuba Polita¹⁷.

Książka podzielona jest na pięć rozdziałów, które ujmują zagadnienia chronologicznie. W ramach poszczególnych rozdziałów układ bywa różny – chronologiczny lub chronologiczno-problemowy.

Rozdział I stanowi wprowadzenie do właściwych rozważań i kreśli obraz amerykańskiej polityki wobec Chin na przełomie XIX i XX wieku. Znaczną część rozdziału poświęciłem doktrynie „otwartych drzwi” – jej genezie, celom i przemianom, jakie przechodziła od momentu inauguracji w 1899 roku. Zaprezentowałem ponadto reakcję Waszyngtonu zarówno na wydarzenia rozgrywające się w Chinach, jak i poza nimi, a rzutujące na ich sytuację międzynarodową. Scharakteryzowałem również podejście administracji Theodore’a Roosevelta i Williama

---

¹³ P. Lowe, *Great Britain and Japan 1911–1915: A Study of British Far Eastern Policy*, London–New York 1969; M.B. Jansen, *The Japanese and Sun Yat-sen*, Cambridge 1954; M. Chi, *China Diplomacy, 1914–1918*, Cambridge 1970.

¹⁴ J. Polit, *Odwrót znad Pacyfiku? Wielka Brytania wobec Dalekiego Wschodu (1914–1922)*, Kraków 1999; W. Rojek, *Ekspansja mocarstw w Chinach i jej wpływ na rozwój stosunków międzynarodowych w latach 1895–1914*, Kraków 1990; T. Dmochowski, *Walka polityczna mocarstw o dominację w dorzeczu Amuru*, Toruń 1999.

¹⁵ L. Pastusiak, *Pół wieku dyplomacji amerykańskiej 1898–1945*, Warszawa 1974; idem, *Prezydenci Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Warszawa 2002; idem, *Droga Stanów Zjednoczonych do mocarstwowości*, Łódź 2007.

¹⁶ W. Rodziński, *Historia Chin*, Wrocław 1992; J. Polit, *Chiny*, Warszawa 2004.

¹⁷ K. Michałek, *Poza granice kontynentu. Teoria pogranicza Fredericka Jacksona Turnera a idea ekspansji dalekowschodniej w amerykańskiej polityce zagranicznej 1893–1922*, Warszawa 1992; A. Mania, *Department of State 1789–1939. Pierwsze 150 lat udziału w polityce zagranicznej USA*, Kraków 2011; W. Materski, *Bolszewicy i samuraje. Walka dyplomatyczna i zbrojna o rosyjski Daleki Wschód (1917–1925)*, Warszawa 1990; J. Polit, *Japońska polityka zagraniczna 1895–1945*, Kraków 2015.

Tafta do Chin oraz wskazałem na ograniczenia i atuty chińskiej polityki Stanów Zjednoczonych.

Rozdział II dotyczy okresu od października 1911 roku do marca roku 1913. Opisałem w nim stanowisko i działania USA podczas rewolucji *Xinhai* oraz w pierwszym roku funkcjonowania Republiki Chińskiej, kiedy to przede wszystkim rozważano kwestie związane z uznaniem jej nowych władz i udzieleniem pożyczki reorganizacyjnej.

Początek rozdziału III traktuje o reorientacji amerykańskiej polityki wobec Chin, gdy prezydentem został Woodrow Wilson. Jego administracja, hołdująca innym zasadom niż poprzednie rządy i mająca odmienną wizję polityki zagranicznej, zerwała z dotychczasowym kursem. Scharakteryzowałem następnie, jak ustosunkowała się ona do „drugiej rewolucji” w Chinach i zaprowadzenia autorytarnych rządów przez Yuan Shikaia. Opisałem ponadto jej działania na rzecz zwiększenia amerykańskiej aktywności w Państwie Środka.

Dwa ostatnie rozdziały ukazują miejsce Chin w polityce zagranicznej USA podczas I wojny światowej. Rozdział IV obejmuje początkowe lata walk, do śmierci Yuana w czerwcu 1916 roku. W pierwszej części rozdziału skupiłem się na stosunku Waszyngtonu do wybuchu wojny na Dalekim Wschodzie i próby podporządkowania Chin przez Japonię w 1915 roku. Następnie zaprezentowałem jego podejście do kampanii na rzecz restauracji cesarstwa w Chinach oraz „trzeciej rewolucji”, podczas której zmarł Yuan.

W rozdziale V podjąłem narrację w połowie 1916 roku i doprowadziłem ją do końca Wielkiej Wojny. Amerykańska dyplomacja musiała się wówczas zmierzyć z coraz mocniej zazębiającymi się problemami: zmieniającą się wręcz kalejdoskopowo sytuacją polityczną w Państwie Środka, wzrastającymi tam wpływami Japonii i sprawą przystąpienia Chin do wojny. Opisałem reakcje i działania Stanów Zjednoczonych wobec wspomnianych zagadnień, obejmujące m.in. takie inicjatywy jak program inwestycyjny czy porozumienie Lansing-Ishii.

Na zakończenie chciałbym wyjaśnić kilka kwestii formalnych. W książce zastosowałem transkrypcję *pinyin* (w wersji uproszczonej – bez znaków tonalnych), która jest już powszechnie przyjęta i w literaturze przedmiotu coraz bardziej wypiera wcześniejsze systemy latynizacji znaków chińskich. W odniesieniu do nazw i nazwisk japońskich posłużyłem się transkrypcją międzynarodową. Wyjątek uczyniłem dla egzonimów i nazw zakorzenionych w języku polskim (np. Pekin, Szanghaj, Tokio, Kuomintang). Nazwisko słynnego polityka chińskiego Wellingtona Koo podałem w zanglizowanej formie i zgodnie z kolejnością zachodnią. W przypadku pozostałych nazwisk chińskich i japońskich zachowałem ich oryginalny szyk, w którym nazwisko poprzedza imię. Nie dotyczyło to jednak nazwisk autorów azjatyckich, które zapisywałem zgodnie z konwencją przypisów i bibliografii.

Oprócz tekstu znajdującego się w załączniku nr 2 wszystkie pozostałe tłumaczenia w pracy są mojego autorstwa. Staralem się jak najwierniej oddać zarówno sens, jak i styl wypowiedzi, ale w zawiłych fragmentach tekstu, które mogłyby się stać niezrozumiałe lub dwuznaczne, zawsze przedkładałem pierwszą wartość nad drugą.

Prezentowana książka stanowi nieco zmodyfikowaną wersję mojej rozprawy doktorskiej. Pragnę serdecznie podziękować mojemu Promotorowi prof. dr. hab. Andrzejowi M. Brzezińskiemu, na którego cenne rady i wsparcie zawsze mogłem liczyć. Za wszelką okazaną mi pomoc oraz inspirujące rozmowy dziękuję również pozostałym pracownikom i doktorantom Katedry Historii Uniwersyteku Łódzkiego. Niezmiernie wdzięczny jestem Recenzentom mojej pracy – prof. dr. hab. Jadwidze Kiwerskiej, dr. hab. Radosławowi Żurawskiemu *vel* Grajewskiemu, prof. UŁ oraz dr. hab. Jakubowi Politowi. Ich uwagi i sugestie pozwoliły mi uniknąć części błędów oraz ulepszyć niniejszą monografię.

Kolejne podziękowania kieruję w stronę Dyrektorów Roosevelt Study Center w Middelburgu i John F. Kennedy Institute w Berlinie za przyznanie stypendiów badawczych, które umożliwiły mi przeprowadzenie kwerend w tych instytucjach. Pracownikom obu instytutów, a także National Archives i Library of Congress winien jestem podziękowania za życzliwą pomoc w poszukiwaniu dokumentów i literatury przedmiotu. Wdzięczny jestem ponadto wszystkim pracownikom Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego zaangażowanym w publikację tej książki, Pani Annie Wosiak za sporządzenie mapy Chin oraz Agacie Maryniak za konsultacje z języka angielskiego. Dziekanowi Wydziału Filozoficzno-Historycznego UŁ prof. dr. hab. Maciejowi Kokoszce dziękuję za dofinansowanie wydania mojej pracy.

Nie mogę wreszcie pominąć Najbliższych mi osób, bez których wsparcia i wyrozumiałości ta książka by nie powstała. Z całego serca dziękuję mojej Mamie, mojemu Tacie, a także Narzeczonej. Książkę dedykuję Tacie, któremu niestety nie dane było doczekać jej wydania.

ROZDZIAŁ I

POLITYKA STANÓW ZJEDNOCZONYCH WOBEC CHIN NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

Na przełomie XIX i XX wieku amerykańska polityka wobec Chin przeszła istotne zmiany, spowodowane niemal jednoczesnym wystąpieniem dwóch procesów – wyznaczaniem przez mocarstwa stref wpływów w Państwie Środka i wkraczaniem Stanów Zjednoczonych na arenę polityki światowej.

Porażka w wojnie z Japonią (1894–1895) obnażyła słabość Chin i niepowodzenie prowadzonej przez nie polityki „samoumocnienia”, polegającej na wąsko zakrojonej modernizacji. Konsekwencje przegranej okazały się dla Chin bardzo poważne. Nie tylko musiały się zgodzić na ciężkie warunki traktatu pokojowego w Shimonoseki¹, ale szybko stanęły nawet wobec widma utraty niepodległości. Mocarstwa europejskie i Japonia, dostrzegając łatwą możliwość uzyskania nowych nabytków i przywilejów, przystąpiły bowiem ochoczo do tworzenia w Cesarstwie stref wpływów, a więc obszarów zarezerwowanych dla swej penetracji gospodarczej i przygotowanych do potencjalnej aneksji. W wyniku prowadzonej w latach 1895–1899 walki o koncesje (nazywanej też bardziej obrazowo „krajaniem chińskiego arbuza”) Rosja zdobyła silną pozycję w Mandżurii, Niemcy w Shandongu, a Francja w Yunnanie, Guangxi i Guangdongzie. Strefa brytyjska rozciągała się wzdłuż doliny Jangcy, chociaż Londyn wykazywał też zainteresowanie Tybetem, zdobył punkt oparcia na północy Chin i rozszerzył swój stan posiadania na południu. Japonia zastrzegła sobie z kolei prawo do Fujianu (znajdującego się naprzeciwko przejętego przez nią Tajwanu), a ponadto interesowała się Mandzurią i Koreą. Ta ostatnia, uprzednio podporządkowana rządzącej w Pekinie mandżurskiej dynastii Qing, przekształcała się stopniowo w kondominium rosyjsko-japońskie².

---

¹ Warunki traktatu pokojowego: *Doc. no. 1895/3: Japan and China. Treaty of peace (with separate articles and Convention to prolong Armistice), April 17, 1895*, [w:] *Treaties and Agreements with and Concerning China, 1894–1919*, zebrał i opracował J.V.A. MacMurray, t. 1: *Manchu Period (1894–1911)*, New York 1921, s. 18–24.

² W. Rodziński, *Historia Chin*, Wrocław 1992, s. 480–492; T. Dmochowski, *Walka polityczna mocarstw o dominację w dorzeczu Amuru*, Toruń 1999, s. 44–55; W. Rojek, *Ekspansja mocarstw w Chinach i jej wpływ na rozwój stosunków międzynarodowych w latach 1895–1914*, Kraków 1990, s. 21–28.

Najbardziej widoczny element procesu wytyczania stref wpływów stanowiły dzierżawy dokonywane przez mocarstwa. Sygnał do tego dały w marcu 1898 roku Niemcy, które na 99 lat objęły we władanie Jiaozhou w Shandongu. Ich śladem podążyły Rosja i Francja. Pierwsza otrzymała na 25 lat Port Artur i Dalian w Mandżurii, druga zaś uzyskała na 99 lat Guangzhouwan w Guangdongzie. Poniękąd w odpowiedzi na te posunięcia Wielka Brytania, której nie zależało na rozczłonkowaniu Chin, ale która musiała reagować na działania rywali, wystarała się o dzierżawę przylegającego do Hongkongu półwyspu Jiulong (standardowo na 99 lat) oraz znajdującego się w Shandongu Weihaiwei (zdecydowanie niestandardowo, bo na tak długo, jak Port Artur pozostanie pod rosyjskim zwierzchnictwem)³.

Oprócz dzierżaw do wytyczenia stref wpływów doprowadziły, jak wymienia Mingchien J. Bau, cztery inne czynniki: porozumienia międzynarodowe, prawo pierwszeństwa przy ubieganiu się o możliwość eksploatacji gospodarczej danego terenu, deklaracje Chin o „nieodstępowaniu” innym państwom różnych prowincji oraz koncesje kolejowe⁴.

Międzynarodowe położenie Chin stawało się wyjątkowo niekorzystne – w szybkim tempie przekształcały się one we wspólną kolonię mocarstw. Niepodległość „chorego człowieka Azji”, jak zaczęto je nazywać *per analogiam* do zmierzającego Imperium Osmańskiego, była zagrożona. Przed rozbiorem chroniła je na razie przede wszystkim równowaga sił między mocarstwami⁵.

Rozwojowi sytuacji na Dalekim Wschodzie z niepokojem przyglądały się Stany Zjednoczone, które w tym czasie zaczęły aspirować do grona światowych potęg i chciały prowadzić adekwatną politykę zagraniczną. Jednym z obszarów ich wzmożonej aktywności miały być Chiny.

Pod koniec XIX wieku w amerykańskiej historii nastąpił zwrot. USA, koncentrujące się dotychczas na zagospodarowywaniu wnętrza państwa i stroniące od angażowania się w sprawy poza własnym kontynentem, wkroczyły na arenę polityki światowej. Na ten przełom złożyły się rozmaite czynniki. Jednym z nich była chęć

---

³ Doc. no. 1898/4: *Germany and China. Convention respecting the lease of Kiaochow, March 6, 1898*, [w:] *Treaties and Agreements...*, s. 112–116; Doc. no. 1898/5: *Russia and China. Convention for the lease of the Liaotung Peninsula, March 27, 1898*, [w:] *ibidem*, s. 119–121; Doc. no. 1898/7: *France and China. Agreement in regard to a concession to build a railway from Tongking to Yunnan, the lease of Kuang-chou-wan, and the organization of the Chinese postal service, April 10, 1898*, [w:] *ibidem*, s. 124–125; Doc. no. 1898/11: *Great Britain and China. Convention respecting an extension of the Hongkong territory, June 9, 1898*, [w:] *ibidem*, s. 130–131; Doc. no. 1898/14: *Great Britain and China. Convention for the lease of Wei-hai Wei, July 1, 1898*, [w:] *ibidem*, s. 152–153. Chiny odrzuciły tylko żądanie wydzierżawienia zatoki Sanmen, gdyż wiedziały, że występujące z nim Włochy nie były w stanie zbrojnie narzucić swej woli. W. Rodziński, *Historia Chin...*, s. 492.

⁴ M.J. Bau, *The Open Door Doctrine in Relation to China*, New York 1923, s. 16.

⁵ O powodach fiaska rozbioru Chin piszą: W. Rodziński, *Historia Chin...*, s. 494; J. Polit, *Chiny*, Warszawa 2004, s. 30–31.

zdobycia prestiżu i statusu mocarstwa, tak aby wpływy polityczne odzwierciedlały pozycję gospodarczą państwa, zaczynającego pod tym względem przodować w skali świata. Wśród Amerykanów popularność zyskiwała koncepcja darwinizmu społecznego, a także umocniło się przekonanie o ich misji dziejowej, mającej polegać na cywilizowaniu zacofanych ludów, szerzeniu demokracji i chrześcijaństwa. Impuls do działania dawali też Europejczycy, którzy podporządkowywali sobie liczne tereny w Afryce i Azji. Nad Potomakiem zdawano sobie sprawę, że to ostatni moment, aby włączyć się do wyścigu kolonialnego. Równie istotne były powody ekonomiczne. Uważano, że prężnie rozwijająca się gospodarka amerykańska potrzebowała nowych rynków zbytu i miejsc do lokowania kapitału. Miało to utrzymać rozkwit „połączanego wieku”, dać bodziec do dalszego rozwoju i złagodzić pojawiające się cyklicznie osłabienia koniunktury.

Wysuwano ponadto argumenty społeczno-polityczne. W 1891 roku agencja federalna Census Bureau oznajmiła, że w kraju nie ma już wolnej ziemi do osiedlania się, co stanowiło symboliczny kres ekspansji wewnętrznej. Skłoniło to różne osoby – na czele z profesorem historii Frederickiem Jacksonem Turnerem, który wystąpił ze słynną teorią pogranicza – by postulować rozpoczęcie ekspansji zagranicznej. Turner obawiał się, że skoro dotychczas przemożny wpływ na mentalność Amerykanów, ustrój państwa i kształt instytucji państwowych miało przesuwające się pogranicze, to jego zanik mógł doprowadzić do marazmu i degeneracji. Turner i inni autorzy, m.in. Josiah Strong, Brooks Adams, Alfred Thayer Mahan i Charles Conant, stworzyli naukową i ideologiczną podbudowę „Nowego Boskiego Przeznaczenia”⁶, które rozwijając pierwotną koncepcję, miało uzasadnić konieczność prowadzenia ekspansji zewnętrznej. W tym celu należało zaktywizować politykę zagraniczną, rozbudować flotę handlową i wojenną, skonstruować kanał międzyoceaniczny oraz zdobyć nowe bazy i punkty oparcia⁷.

---

⁶ W niektórych pracach *New Manifest Destiny* tłumaczone jest jako „Nowe Objawione Przeznaczenie”. Na temat „Boskiego Przeznaczenia” patrz: *Manifest Destiny and Empire: American Antebellum Expansionism*, (red.) S.W. Haynes, Ch. Morris, College Station 1997; S. LeMenager, *Manifest and Other Destinies: Territorial Fictions of the Nineteenth Century United States*, Lincoln 2004; A.K. Weinberg, *Manifest Destiny: A Study of Nationalist Expansionism in American History*, Baltimore 1935.

⁷ Ten i poprzedni akapit na podstawie: L. Pastusiak, *Dyplomacja Stanów Zjednoczonych (XVIII–XIX w.)*, Warszawa 1978, s. 735–755; idem, *Pół wieku dyplomacji amerykańskiej 1898–1945*, Warszawa 1974, s. 7–14; D. Healy, *US Expansionism. The Imperialist Urge in the 1890s*, Madison 1970, s. 9–47, 194–209; K. Michalek, *Poza granice kontynentu. Teoria pogranicza Fredericka Jacksona Turnera a idea ekspansji dalekowschodniej w amerykańskiej polityce zagranicznej 1893–1922*, Warszawa 1992, s. 39–58; A. DeConde, *A History of American Foreign Policy*, New York 1978, s. 317–319; F.R. Dulles, *America's Rise to World Power, 1898–1954*, New York 1963, s. 1–39; A.T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History 1660–1783*, Boston 1890, s. 25–88; F.J. Turner, *The Frontier in American History*, New York 1948, s. 1–38.